

Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan
Bir Siyasî Kuruluş:
TÜRK KOMÜNİST FIRKASI (BAKÛ-1920)

Yavuz ASLAN*

ÖZET

Türk Komünist Fırkası; 1920 yılı başında, Bakû'da, Halil Paşa (Kut), Baha Sait, Dr. Fuat Sabit gibi Bolşeviklerle temas sağlamak için Bakû'ya gönderilen şahısların liderliğinde, Bakû'da bulunan bir kısım Türk subay ve Türk harp esirleri tarafından, Bolşeviklerle ilişki kurmak ve Anadolu'daki "Millî Müdafaa Hareketi"ne destek sağlamak amacıyla oluşturulan bir teşkilattir. 1920 yaz aylarına kadar faaliyetlerini sürdüren bu teşkilat, Bakû'da "Yeni Yol" adında bir de gazete çıkarmıştır. Bolşeviklerle ilk ilişkilerin kurulması ve ilk silah ve para yardımlarının alınmasında önemli rol oynayan Türk Komünist Fırkası, Mayıs 1920'de, teşkilatını Bakû'ya taşıyan Mustafa Suphi tarafından tasfiye edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk Komünist Fırkası, Halil Paşa (Kut), Bolşevikler, Yeni Yol, Dr. Fuat Sabit, Mustafa Suphi, Bakû

1920 yılı içerisinde, Bakû'da, Türkiyeli Türkler tarafından iki "komünist" parti kurulmuştur. Birincisi 1920 başlarında kurulan "Türk Komünist Fırkası", ikincisi ise 10-15 Eylül 1920'de, Bakû'da yapılan Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nde alınan kararlar ile Mustafa Suphi başkanlığında oluşturulan "Türkiye Komünist Fırkası"dır. İkincisi hakkında pek çok bilgi ve çalışma bulunmasına karşın¹, birinci ile ilgili bilgi ve çalışmalar oldukça az ve yüzeyseldir. Hatta çoğu zaman bu iki fırka birbirleriyle karıştırılmaktadır. Her ikisinin de 1920 yılı içerisinde Bakû'da kurulması, isimlerdeki benzerlik, bir kısım aynı şahısların her iki oluşumda da yer almaları bunun sebepleri olarak görünse de, konu hakkında yeterli bilgiler bulunmaması, 1990'lara kadar Sovyet kaynak ve arşivlerinden yararlanma imkânının olmaması ve bu dönemde bu bölgede yaşanan olayların karmaşıklığı asıl sebepler olarak karşımıza çık-

* Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Türkiye Komünist Fırkası hakkında geniş bilgi için bkz. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara 1997.

maktadır. Elbette ki bir kısım eserlerde az da olsa bu konuya değinilmiş ve bazı belgeler yayımlanmıştır². Ancak detaylı olarak müstakil ve konu ile ilgili oluşan sorulara cevap olacak bir çalışma şimdiye kadar ortaya konulmamıştır. Bolşeviklerle ilk ilişkilerin kurulması ve ilk yardımların alınmasında rol oynayan ve başlangıçta Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi ile Bolşevikler arasında aracılık yapan Türk Komünist Fırkasının kuruluşu ve çalışmalarının ortaya konulması, Türk-Sovyet ilişkileri tarihine önemli bir katkı sağlayacağı gibi, ilk ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Mondros Mütarekesi ile birlikte, Osmanlı Devletinin işgal edilmeye başlaması, kısa sürede pek çok çevrelerde tepkilerin oluşmasına sebep oldu. İstanbul'da ve Anadolu'da çeşitli kuruluşlar oluşarak, mücadeleye başladılar. Özellikle 19 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gelişi ve yaptığı çalışmalarla emperyalist işgalcilere karşı "Millî Direniş Hareketi" şekil bulmaya başladı. Bu sırada, Doğu'da gelişen ve Batılı Emperyalist Devletlere karşı büyük bir propaganda başlatan Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulması da, işgalcilere karşı mücadeleyi yürütmek için ön plâna çıkan bir husustu. Aslında daha 1919 başlarında, Mustafa Suphi'nin Moskova'da kurduğu Türkiye Komünist Teşkilatı vasıtasıyla, Kırım ve daha sonra Odesa'dan gerek İstanbul'a ve gerekse Anadolu'ya bir kısım Bolşevikler gönderilmişti³. İstanbul'a gelen Bolşeviklerin ilk olarak temas kurdukları teşkilâtlardan birisinin de "Karakol Cemiyeti" olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey, 1919 Temmuzunda, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya bir mektup yazarak, Kırım'dan gelen Bolşevik Doğu İşleri Şubesinin bir temsilcisiyle görüştüğünü ve kendisinden anlaşma yapmak için iki temsilciyi Rusya'ya göndermelerini istediğini bildirdi⁴. Aynı zamanda Karakol Cemiyeti derhal harekete geçe-

² Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960*, Ankara 1967, s. 272-289; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, İstanbul 1991, s. 76.

³ *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, Türkiye Komünist Fırkası Neşriyatı, Bakü 1920, s. 23.

⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 94-95. Kara Vasıf Bey ile İstanbul'da görüşen Bolşevik temsilcinin adı bazı kaynaklarda Şalva Eliava olarak geçmektedir (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara 1982, s.60). Ancak S. Yerasimos haklı olarak bunun Ş. Eliava olamayacağını belirtmektedir (Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye)*, İstanbul 1979, s. 113). Çünkü Şalva Eliava, Lenin tarafından 12 Şubat 1919'da, Rossiskaya Sotsialistaçeskaya Federativnaya Sovyetskaya Respublika (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti) Halk Komiserleri Sovyeti Özel Yetkili Komisyonunun Başkanı olarak tayin edilerek, Türkistan'a gönderilmiştir (B. A. Paçkoriya, *Şalva Eliava*, Tibilisi 1974, s. 24).

rek, yetkili temsilcisi olarak görevlendirdiği Baha Sait'i⁵ Bolşeviklerle ilişki kurması için Bakû'ya gönderdi⁶.

Ali Fuat Paşa, Kara Vasıf Beyden aldığı bilgileri Erzurum'a, 9 Temmuz'da bildirmiştir. Bu günlerde, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf Bey ile konuyu görüşmüş ve yapılan bu görüşme sonucunda Bolşeviklerle temas sağlamak ve her hâlde bu işi Karakol Cemiyetine bırakmamak için, 15. Kolordu'da her ikisi de askeri doktor olan Fuat Sabit ve Ömer Lütfi Beyleri bu işle görevlendirmişlerdir⁷. Dr. Fuat Sabit⁸ ve Dr. Ömer Lütfi, Bolşeviklerle ilişki kurmak ve onların Anadolu'daki millî harekete yardımlarını sağlamak yolunda çalışmalarında bulunmak üzere 1919 Sonbaharında, Bakû'ya gönderilmişlerdir⁹.

Aslında, Anadolu'ya adım attığı ilk günlerde, Bolşeviklerle ilişki kurmak konusunun Mustafa Kemal Paşa'nın gündeminde olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da iken bir Bolşevik heyetle görüş-

⁵ Baha Said 1882 yılında Çanakkale'nin Biga ilçesinde doğmuş, Kafkasya'dan Anadolu'ya göçmüş bir Türk ailesinin oğludur. İlk ve Orta tahsilini Biga'da tamamlayan Baha Said, 1906'da Harp Akademisinden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Kısa süren askerî yaşamından sonra onu, İttihad ve Terakki Fırkası, Türk Ocağı, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Milli Kongre ve Karakol Cemiyeti gibi politika, sanat ve kültür kurumlarında "kurucu" ve "yönetici" olarak görmekteyiz. Milli Mücadele döneminde önemli faaliyetler yürüten Baha Said, 16 Ekim 1939'da vefat etmiştir. Baha Said hakkında geniş bilgi için bkz. Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, (Yayına Hazırlayan: İsmail Görkem), Ankara 2000, s.1-56.

⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi'nde bulunan, Karakol Cemiyeti Merkezi Umumisi imzalı bir belgede şöyle yazılmaktadır:

"Türkiye Karakol Cemiyetinin Murahhası olan Baha Sait arkadaşımız Kafkasya'daki arkadaşlarıyla her hususta müzakereye salahiyettardır. Müzakeratını merkezimize de bildirecektir" (*Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi* (Azerb. Cum. MDEYTA), F.894, Op. 10, D. 145, L. 3).

⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 69-70; Yerasimos, *a.g.e.*, s. 10.

⁸ Fuat Sabit 1887 yılında Kemah'ta doğdu. 1910 yılında Askerî Tıbbiye'den Tabip Yüzbaşı olarak mezun oldu. 1911 yılında Türk Ocaklarının kuruluş çalışmalarına katılan Fuat Sabit, daha sonra Doktor Bahattin Şakir idaresinde kurulan Teşkilât-ı Mahsusa Müfrezesine Tabip olarak katıldı. Mondros Mütarekesi akabinde Doğu'da önemli görevler üstlenen Fuat Sabit, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bolşeviklerle ilişki kurması görevi ile Bakû'ya gönderildi. Bolşeviklerle ilk ilişkilerin kurulması ve ilk yardımların alınmasında önemli rol oynayan Fuat Sabit hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Birinci, "Türk Ocağı Tarihinden Sımlar: Dr. Fuat Sabit", *Türk Yurdu*, XIX/139-141, (Mart-Mayıs 1999), s. 45-66; Y. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın ...*, s. 362-368.

⁹ Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul 1966, s. 25.

tüğü yolunda bilgiler bulunmaktadır ki¹⁰, bu Bolşevik heyetin Mustafa Suphi'nin Moskova'da kurduğu teşkilatın elemanları olması ihtimali çok büyüktür¹¹. Yine Mustafa Kemal Havza'da iken, yanında bulunan Hüsrev (Gerede) Beyin 7 Haziran 1919 tarihli, Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı mektupta; Bolşeviklerle temas kurulması isteği üzerinde durulduğu görülmektedir¹².

Bu sırada, İngilizler tarafından İstanbul'da ve Batum'da tutuklu bulunan Halil ve Nuri Paşalar, aynı günde (7 Ağustos) kaçırıldılar. Bu olayın Karakol Cemiyetinin işi olduğu ileri sürülse de¹³, başka ihtimalleri de göz önünde tutmak gerekmektedir¹⁴. Halil Paşa İstanbul'daki Bekirağa Bölüğü¹⁵nden birlikte firar ettiği Küçük Talat (Muşkara)'la, Sivas Kongresi günlerinde Sivas'a gelmiş, burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek, Azerbaycan'da çalışmak istediğini bildirmiş ve Bolşevikler ve Azerbaycan Hükümeti ile temaslarda bulunmak ve onlardan silah ve para yardımı sağlamak gibi bazı talimatlar alarak, Eylül 1919'da, Nahçıvan Yolu ile Azerbaycan'a hareket etmişlerdir¹⁶.

Yine bu dönemde, bir taraftan I. Dünya Savaşı esnasında Rusya'ya esir düşmüş Türk subayları Bolşevik İhtilâli ile birlikte esir kamplarından kurtularak bir kısmı Azerbaycan'a gelmiş ve burada Bolşeviklerle birlikte faaliyette bulunurken¹⁷, diğer taraftan Mondros Mütarekesi gereği olarak Kafkasya'dan çekilen Türk Ordusu, bazı subayları ve Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarını Azerbaycan ve Elviye-i Selâse'de bırakmış ve bu subayların bir kısmı Bolşeviklerle

¹⁰ Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan: Sami Nafiz Tansu, İstanbul 1969, s. 344-348.

¹¹ Bu konu "Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi" adlı eserimizde tartışılmıştır (s. 264-265).

¹² Karabekir, *a.g.e.*, s. 56-58.

¹³ Yerasimos, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁴ Özellikle Nuri Paşanın önce Dağıstan'da ve daha sonra Karabağ'da Bolşeviklere karşı mücadeleye girişmesi (Karabekir, *a.g.e.*, s. 582-585), bu kaçış olayında İngiliz siyasetinin bir oyunu olduğu düşüncesini ön plâna çıkarmaktadır.

¹⁵ Bekirağa Bölüğü için bkz. Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, İstanbul 1998.

¹⁶ Fethi Tevetoğlu, "Milli Mücadele'nin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti II", *Türk Kültürü*, VIII/95 (1969-1970), s. 757; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul 1990, s. 14. Halil Paşa'nın Bekirağa Bölüğünden firarı ve Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeler hakkında bakınız. Halil Paşa (Kut), *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Hazırlayan: Taylan Sorgun, İstanbul 1997, s. 278-306.

¹⁷ Halil Paşa, *a.g.e.*, s.320.

ilişki kurmuşlardı. Bunların Karakol Cemiyeti ile de az çok bağlantıları olduğu anlaşılmaktadır¹⁸.

1920 başlarına gelindiğinde Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da, daha çok İttihatçıların ağırlıklı olduğu Bolşeviklerle ilişki kurmaya çalışan grup oluşmuştu. Bunlar Azerbaycan'daki Sosyalist Hümme Partisi¹⁹ ve Rus Komünist Partisi Kafkasya Bölge Komitesi ile ilişkiler kurmuşlardı. Rus Bolşeviklerle ilişki kurmada Azerbaycanlı Bolşevikler yani Hümme Partisi daha çok aracılık yapmakta idi. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa tarafından görevlendirilerek Bakû'ya gelen Dr. Fuat Sabit de Hümme Partisi aracılığı ile Bakû'da yeraltı faaliyetlerinde bulunan Rus Bolşevikler ile temas kurmayı başarmıştı²⁰. Dr. Fuat Sabit, Kâzım Karabekir Paşaya Ekim 1919'da gönderdiği şifrede şöyle yazıyordu²¹:

“Bolşeviklerle görüşüm. Bolşevizmin memleketimizde tesisi için içtimaî, iktisadî hiçbir esas olmadığı gibi halkın irfan ve ananesi de buna muhalif olduğundan hiçbir ıslahat-ı içtimaiyye davetine girişmeden ne suretle yardım edeceklerini sordum. Her surette yardım edeceklerini ve şimdi yol olmadığından yalnız paraca yardım mümkün olduğu ve ne miktara ihtiyaç hâsıl olursa derhal verileceğini temin ettiler”.

Karakol Cemiyeti adına Kafkasya yetkili temsilcisi olarak Bakû'ya gönderilen Baha Sabit, burada Rus Komünist Partisi Kafkasya Bölge Komitesi Temsilcileri ile görüşerek, 11 Ocak 1920'de bir de anlaşma imzalamıştı²².

¹⁸ Yerasimos, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁹ Hümme Partisi, Azerbaycan'da Sosyalizm kanadını teşkil etmekteydi. Bu zamanda Hümme Teşkilatı'nın başında Neriman Nerimanov bulunmaktaydı ve Rus Bolşevikleri ile birlikte çalışıyorlardı. Bakû'da, Hümme adında bir de gazete yayınlıyorlardı (Neriman Nerimanov, *İzbranniye Proizvedeniye*, Bakü 1988, I, 14-16; *Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyeti Uğrunda Faal Mübarizler*, Bakü 1958, s. 17).

²⁰ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, (Türkçesi: Nuray Mert), İstanbul 1988, s. 213. S.Yerasimos, Dr. Fuat Sabit'in Rus Komünist Partisi Kafkasya Bölge Komitesi Üyesi Viktor Naneyşvili ile görüşüğünü yazmaktadır (Yerasimos, *a.g.e.*, s. 112-113).

²¹ Karabekir, *a.g.e.*, s. 334.

²² *Azerb. Cum. MDEYTA*, F. 894, Op. 10, D. 145, L. 5-12; Fethi Tevetoglu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1988, s. 36-50; Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992, s. 48; Karabekir, *a.g.e.*, s. 598-600. Baha Sait, 26 Şubat'ta, Bolşeviklerle imzaladığı bu anlaşmayı Heyet-i Temsiliye'ye göndererek tasdik edilmesini istemiştir. Bu anlaşma Heyet-i Temsiliye'ce reddedilmiş ve Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşadan, Baha Sait'in memleketimiz namına hiçbir sıfat ve salahiyetinin olmadığını Bakû'ya bildirilmesini istemiştir (*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara 1991, IV, 244).

1920 başlarında, Bakû'da, yukarıda belirtilen grup ve kişilerden oluşan ve bir şekilde Bolşeviklerle ilişkiye girmiş bir çevre oluşmuştu. Türkiye'ye yönelik çalışmalarda Bolşeviklerle ilişki kurmayı ve onlardan yardım almayı temel amaç olarak ele alan bu insanlar, iki grup halinde faaliyetlerini sürdürmekte idiler. Birincisi; Halil Paşanın etrafında toplanmış bulunan Küçük Talat, Baha Sait, Komiser Tahsin, bazı subay ve harp esirlerinden oluşmuş, daha çok İttihatçı ağırlıklı bir grup idi. Diğeri ise; Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bolşeviklerle irtibat sağlamak üzere gönderilen Dr. Fuat Sabit çevresinde toplanan Yüzbaşı Yakup, İhtiyat Subayı Süleyman (Nuri) ve birtakım diğeri subay ve harp esirlerinden ibaret idi²³.

Özellikle ikinci grup, kayıtsız şartsız Türkiye'nin kurtuluşunu sağlamaya yönelik bir gaye takip etmekte ve bunun için Bolşeviklerle ilişki kurmayı, onlarla teşrikimesai etmeyi gerekli saymakta idiler. Bu iki grup ortak amaçları doğrultusunda birlikte faaliyet yürütmeye karar vererek, düzenledikleri bir toplantıda, Bolşeviklerle birlikte çalışma kararı alarak, ilk etaptaki hedeflerini; “İngiliz siyasetinin ateşli taraftarları olan Azerbaycan'daki Müsavat Hükümetini en kısa zamanda yıkmak ve yerine Bolşeviklerle anlaşacak bir hükümeti başa getirmek” olarak belirlediler²⁴.

Bu amaçlarını gerçekleştirme yolunda bir an önce harekete geçme kararı kabul edildikten sonra, bu iki grup arasından seçilenlerden oluşan bir teşkilât kuruldu. Azerbaycan'daki yerli Bolşeviklerle birlikte çalışan ve Azerbaycan'daki Bolşevik Merkez Heyeti'nin bir şubesi şeklinde gerçekleştirilen bu teşkilât, “Türk Komünist Fırkası” adı ile faaliyete başladı. Kurulan bu fırkanın gayesi; Anadolu'daki hareket ile Bolşevikler arasında temas sağlamak için bir vasıta olmak ve ilişkileri oluşturmaktı. Halil Paşa (Kut), Dr. Fuat Sabit, Süleyman, Erkân-ı Harp Mustafa, Baha Sait, Yüzbaşı Yakup, Küçük Talat, Salih Zeki (Zor), Süleyman Nuri, Hilmi vs. kişilerin yer aldığı bu fırka, Hareket Şubesi, Neşriyat Şubesi ve Propaganda Şubesi olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Hareket Şubesi Erkân-ı Harp Yüzbaşı Mustafa Bey, Baha Sait, Süleyman, Yüzbaşı Yakup ve üç de Rus Bolşeviğinden oluşurken, Propaganda Şubesi Eski Zor Mutasarrıfı Salih Zeki Bey başkanlığında yapılandırıldı. Neşriyat Şubesinin şefi olarak Dr. Fuat Sabit Bey seçilmiş ve bu şubenin bir gazete yayımlaması

²³ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 580-581; Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960*, Ankara 1967, s. 277.

²⁴ Karabekir, *a.g.e.*, s. 580; Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 277.

kararı alınmıştı²⁵. Türk Komünist Fırkası Neşriyat Şubesi, bir süre sonra “Yeni Yol” adıyla Bakû'da gazetesini çıkarmaya başladı²⁶.

Türk Komünist Fırkası'nın bu şekilde teşkilatlanıp, Azerbaycan ve Rus Bolşevikleriyle birlikte çalışmalarına başladığında, ilk olarak Kafkasya'daki Türkiye vatandaşlarını bir araya getirmeye ve böylece etkin bir teşkilât hâline gelmeye çaba gösterdiği görülmektedir. Bir taraftan Bolşeviklerle Anadolu'daki Müdafaa-i Milliye Hareketi ile ilişkilerde kendisinin vasıta aracı olacağı görülmüşünü vermeye gayret ederken, diğer taraftan da Anadolu'daki harekete, Bolşeviklerle kuracağı ilişkilerde ve onlardan alacağı yardımlarda aracı kuruluş olduğu imajını vermeye çalışacaktır. Nitekim Fırka kurulur kurulmaz Anadolu ile çeşitli vasıtalarla yazışmalara başlayacaktır. Aslında Fırkanın önde gelen isimleri Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşanın oluru ve görevlendirmeleri ile Kafkasya'ya zaten Bolşeviklerle temas sağlamak için gönderilmişlerdi. Fakat mevcut koşullar, hiç önceden düşünülmemesine rağmen, böyle bir teşkilatlanmayı zorunlu kılmıştı. Şimdiye kadar bireysel olarak yapmaya çalıştıkları faaliyetleri artık birlikte bir teşkilât çatısı altında yürüteceklerdi. Nitekim bu zamana kadar Anadolu ile yaptıkları yazışmalarda bireysellik söz konusu iken, Fırka kurulduktan sonra teşkilat ön plâna çıkacaktır. Fırka kurulduktan sonra teşkilât adına Anadolu'ya gönderilen ilk bilgiler, Mülâzım İbrahim Efendi vasıtasıyla olmuştur.

İbrahim Efendi tarafından 19.4.1920'de, Heyet-i Temsilîyeye sunulmak üzere getirilen Türk Komünist Fırkası imzalı yazıda²⁷; Azerbaycan'daki durum ve kurdukları teşkilâtın çalışmaları hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Bu yazıda; Azerbaycan'a yaklaşan Kızıldunun, buraya zorla girmesi hâlinde İslâmların katliama uğrayacağı, mal ve emlaklarının yağma edileceği endişesinde oldukları belirtildikten sonra, kendilerinin bunu önlemek için Moskova Sovyeti ile anlaşarak, Azerbaycan'da bunlarla uyuşacak bir hükümeti başa geçirmeyi ve böylece Sovyet esaslarının kansız ve sarsıntısız olarak tedricen Azerbaycan'a tatbiki amacıyla gerekli zamanı kazandıracak geçici bir hükümetin kurulmasını sağlamak yolunda çalışmalar yaptıkları ifade edilmiştir. Nuri Paşa ve adamlarının, Dağıstan'da, Bolşevikler aleyhine yaptığı çalışmalarının ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlardan da bahsedilerek, bu hareketlerin bazı Türk subaylarının öldürülmelerine ve Bolşeviklerin Türk subaylarına karşı şüphe ile bakmalarına sebep olduğu ve kendilerinin durumu düzeltmek, yeni-

²⁵ Karabekir, *a.g.e.*, s. 580; Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 280-281; *TKF'nin Birinci Kongresi*, s. 37.

²⁶ *Yeni Yol* gazetesinin görebildiğimiz tek sayısı 7 Haziran 1920 tarihlidir (*Yeni Yol* (Bakû), 7 Haziran 1920).

²⁷ Karabekir, *a.g.e.*, s. 582-585.

den Bolşeviklerin güvenini kazanmak için çaba harcadıkları vurgulanarak, Kafkasya'da Bolşevik hareketi boğmak için Ermeni, Gürcü ve İngilizlerin ortaklaşa çalıştıkları ve Azerbaycan Hükümetini de bu yönde destekledikleri belirtilmiştir.

Ermenilerin Karabağ ve Zengezur bölgelerindeki faaliyetlerinden de söz edilen bu yazıda; Halil Paşanın Karabağ İslâm ahalisinin daveti üzerine buraya hareket ettiği ve bölge ahalisinin Ermenilerle kendi başlarına mücadeleye karar verdikleri ifade edilmiştir. Kurdukları teşkilâtın Bolşevikler ile Anadolu'daki Heyet-i Temsiliye arasında kurulacak ilişkilerde vasıta olacağı, bu nedenle askerî, siyasî ve diğer hususlarda Türk Komünist Fırkasının muhatap alınmasını ve yazışmaların bu teşkilât ile yapılmasının uygun olacağı bildirilmiştir.

Yukarıdakilere ek olarak sunulan 5 Nisan 1920 tarihli yazıda²⁸; yine Azerbaycan'daki gelişmeler üzerinde durularak, komitelerinin içinde Anadolu'daki "Müdafaa-i Milliye Heyet-i Temsiliyesi"nin bir temsilcisinin de bulunmasının gerekli olduğu belirtilmekte, bu nedenle bu sıfatı haiz bir şahsın seçilerek Bakû'ya gönderilmesi veya Türk Komünist Fırkası üyelerinden bir kişiye bu görevin verilmesi istenmektedir.

Yukarıdaki bilgileri Bakû'daki Türk Komünist Fırkasına getiren İbrahim Efendi, 18 Mart 1920 tarihli bir şifre mektubu Kafkasya'daki Halil ve Nuri Paşalara götürmek üzere Kâzım Karabekir Paşa tarafından görevlendirilen Topçu Mülazımı İbrahim Efendidir. İbrahim Efendi, Halil Paşa ile görüşükten sonra Dağıstan'daki Nuri Paşa ile de görüşmüş ve 5 Nisan'da Bakû'dan ayrılarak, 10 Nisan'da Trabzon'a geri dönmüştür. 11 Nisan tarihinde verdiği rapor, Bakû'da toplanmış bulunan Türkiyeli grupların çalışmaları ve oluşturulan Türkiye Komünist Fırkası hakkında oldukça detaylı bilgileri kapsamaktadır²⁹.

Karakol Cemiyeti tarafından Kafkasya'ya gönderilen ve Türk Komünist Fırkasının kurucularından olan Baha Sait Bey de, Mustafa Kemal Paşaya iletmek üzere bir şifreli mektup göndermiştir³⁰. 8 Nisan tarihli bu mektup, 1 Nisan'da, 7. Alay Kumandanı Rıza Bey tarafından Kâzım Karabekir'e bildirilmiştir. Bu şifre mektupta; Azerbaycan'daki durum, Bolşevik faaliyetleri, Enver Paşa vs. konulardan bilgiler bulunmakta ve şunlar kaydedilmektedir:

"...Mustafa Kemal Paşaya bildiriniz. Moskova'ya gönderilecek Heyet-i Murahhasasını göndersin. Pek müstaceldir. Ve lâzımdır. Oradan gönderilecek

²⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 585-586; Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 275-276.

²⁹ Karabekir, *a.g.e.*, s. 580-582.

³⁰ Karabekir, *a.g.e.*, s. 586-587.

adam titizlikten bulamazlarsa burada Küçük Talat ile ben varım. Kırmızı Ordu'nun bütün Kafkas umuru şimdilik benim mukadderatıma bağlanmış hâledir. Halil Paşa Karabağ'da Ermenilere karşı hareket eden kuvâyı tanzim ile meşguldür. Nuri Paşa bir ahmak, hain gibi vaziyet-i umumiye-i milliyeyi saracak çocukluklar yaparak Azerbaycan Hükümeti ve İngiliz taraftarı oldu. Artık o ihtilal kuvvetleri nazarında kirli bir nokta oldu. Maatteessüf böyle oldu. Bugün Denikin'in Bahr-i Hazer Filosu Azerbaycan ile birleştiği gündür. Bunun vehameti muhakkaktır. Türkiye'ye muavenet edebilecek Rusya bunu biraz daha kapayacaktır. Amiral Sergiyef Azerbaycan hükümeti ve Ermeniler fena hâlde vaziyeti işkâl ediyorlar. Erzurum'un Ermenileri tevkif etmesi elzemdir. Artık burada Halil ve falan paşalar yoktur. Halil'in de dahil olduğu teşkilât-ı umumiye vardır. Onun vasıtası da benim. Onun için muhaberatı olvechile tanzim etsin. Türk Komünist Fırkası adına olacaktır. Vasıtamız Hacı Şahin Beyzade Ahmet Beydir. Rıza Bey akrabasıdır. Kendisi Batum'dadır"³¹.

Bütün bu bilgiler, Kâzım Karabekir Paşa tarafından 13 Nisan 1920'de, Mustafa Kemal Paşaya bildirildi. Kâzım Karabekir Paşa, bunlara verilecek cevap ve Bolşeviklerle her konuyu görüşüp, anlaşacak bir heyetin Anadolu'dan gönderilmesinin lüzumlu olduğu üzerinde durmuştur. Bolşeviklerle görüşülmesi gereken konular üzerinde de tekliflerini ortaya koyan Kâzım Karabekir, Bakû'daki Türk Komünist Fırkasının Bolşeviklerle vasıta olarak kabul edilmesini uygun gördüğünü de bildirmiştir³².

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bir dizi yazışmalardan sonra, Bakû'daki Türk Komünist Fırkasının daha önce bahsedilen yazılarına cevap olarak, 28 Nisan 1920'de bir şifre göndermiştir³³. Azerbaycan'a Bolşevik ordusunun girişinden habersiz olarak gönderilen bu şifrede; 23 Nisan 1920'de, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı, Mustafa Kemal Paşanın Meclis Başkanlığı'na seçildiği bilgileri verildikten sonra, Moskova'ya gönderilmek üzere bir heyet hazırlanmakta olduğu, ancak bunun gecikebileceği vurgulanarak, Azerbaycan hükümeti nezdinde para yardımı konusunda teşebbüslerde bulunulmasını kendilerinden Büyük Millet Meclisinin rica ettiğini bildirmekte ve Bolşeviklerin harekâtı hakkında acilen kendisinin haberdar edilmesini istemektedir. Haberleşmenin de Batum'da bulunan Binbaşı Ali Rıza Bey vasıtası ile olacağı da ilâve edilmiştir.

28 Nisan'da, Bolşevik Ordusunun Azerbaycan'a girdiği haberi alındıktan sonra Kâzım Karabekir Paşa, 5 Mayıs 1920'de, Bakû'daki Türk Komünist Fır-

³¹ Karabekir, *a.g.e.*, s. 586-587.

³² Karabekir, *a.g.e.*, s. 593-594.

³³ Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 279-280; Karabekir, *a.g.e.*, s. 641.

kası'na bir mektup daha yazmıştır. Azerbaycan hükûmeti nezdinde para yardımı konusunda girişimlerde bulunulması isteğinin tekrarlandığı bu mektupta; 28 Nisan tarihli mektuptan farklı olarak, Binbaşı Ali Rıza Beyin aracılığından vazgeçildiği bildirilmiştir³⁴.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere yeni açılan Büyük Millet Meclisi de Kâzım Karabekir Paşanın görüşleri doğrultusunda, Mustafa Kemal Paşa'nın da uygun bulması ile Bakû'daki Türk Komünist Fırkasını Bolşeviklerle ilişkilerde vasıta olarak kabul etmiş ve Büyük Millet Meclisinin isteklerinin Azerbaycan hükûmetine ulaştırılması ve bölgedeki gelişmelerden, özellikle Bolşeviklerin hareketleri konusunda bilgiler gönderilmesi konusunda bu fırkadan ricada bulunmuştur.

Türk Komünist Fırkası, bir taraftan Anadolu'daki hâkimiyetle Bolşevikler arasında vasıta rolü oynarken, diğer taraftan Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi³⁵ esnasında ve sonrasında Bolşeviklerle birlikte hareket etmiştir.

27-28 Nisan 1920'de, içerisinde bir kısım Türk harp esirlerinin de bulunduğu Rus 11. Kızıl Ordusunun Azerbaycan'a girmesinde Bolşeviklerle birlikte önemli rol üstlenen bu fırka³⁶, Sovyet Azerbaycanı'nın ilk günlerinde de

³⁴ Karabekir, *a.g.e.*, s. 672.

³⁵ 11. Kızıl Ordunun Bakû'ya girişi ve Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesi hakkında bkz. Resulzâde Mehmed Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339-1341, s.107-111; Nesip Nesipzade, *Azerbaycan Demokratik Respublikası*, Bakü 1990, s. 38-41; Efendizade Mehmet Şerif, *Azerbaycan ve İnkılâbı*, İstanbul 1921, s. 40-44; Firuz Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, New York 1951, s. 276-285; Ziya Bünyatov, "Azerbaycan Parlamentinin Son Saatları", *Zbornik Dokumentov "Za Semyu Peçatyami"*, Bakü 1992, s. 3-10; Z. İbrahimov, *Sosyalist İnkılâbı Uğrunda Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarezesi*, Bakü 1957, s. 574-576.

³⁶ Mehmet Emin Resulzâde bu konuda şöyle yazıyordu: "Bakû'da bulunan Osmanlı Türklerinden bir kısım mesul zevat ağzından iş'ar olunuyordu ki, "Gelen Kızıl Ordu Kumandanı Necati Bey namında bir Türk'tür. Bu ordunun kıtaatı meyanında Türk üserai harbinden müteşekkil alaylar var, birçok kıtaat dahi Volga boyu Türklerinden ibarettir. Bu ordu hayat-memat mübarezesi içinde bulunan Anadolu'nun muavenetine koşuyor. Bu kuvvete karşı gösterilecek mukavemet Türkiye'nin halâsını engel edecek bir vakia olabilir ki, büyük Türklük ve İslâmlık nokta-i nazarından bir hıyanettir" (Resulzade Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 109). Halil Paşa da hatıralarında şunları kaydediyor: "Bir gün Komünist Teşkilatı liderlerinden Erkân-ı harp Binbaşı Baha Sait bana geldi ve mahrem olarak görüşmek istediğini bildirdi. Kendisinden çekinmeden konuşmasını istedim, bir girişe lüzum görmeden şunları söyledi: "Paşam, Şimali Kafkasya'da toplanan Kızıl Ordu, bir düşman gibi değil, bir dost olarak Azerbaycan'a gelecektir. Bunun da en büyük delili şudur ki, siz, şahsen Şimali Kafkasya'ya geçerseniz, bu ordunun kumandası size tevdi edilecektir, bu en yüksek merkezin aldığı karar cümlesindedir" (Halil Paşa, *a.g.e.*, s. 320). Bakû'ya geldiğinde Türk Komünist Fırkasını dağıtacak olan Mustafa Suphi dahi bu fırkanın Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesinde faal rol oynadığını belirtmektedir. (*Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Siyasi Partiyalar ve İçtimai Hareketler Arşivi (Azerb. Cum. SPİHA)*, F. 1, Op.

Azerbaycan'ın Müslüman-Türk ahalisi arasında, halkı bu inkılâba ısındırmak ve yakınlaştırmak için yapılan çalışmalara da aktif olarak katılmıştır. Çeşitli toplantılarda halka durumu anlatmanın yanı sıra, 3 Mayıs 1920'de "Türkiye Komünist (Bolşevikleri) Tarafından Azerbaycan Halkına" başlığıyla bir bildiri yayımlayarak, Azerbaycan halkını yeni idare ve yeni rejime destek olmaya ve yakınlaşmaya davet etmişlerdir³⁷.

Türk Komünist Fırkası Bolşeviklerle birlikte hareket ederken, aynı zamanda Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde bulunan Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa ve bazı Türk subayları da Gence ve Karabağ bölgelerinde Bolşeviklere karşı başlatılan isyanlara faal olarak katılmışlardır³⁸. Bu durumun Anadolu'da büyük heyecan yarattığı anlaşılmakta ve Nuri Paşa ve bazı Türk Subaylarının Bolşeviklere karşı böyle bir hareket içerisinde olmasının Bolşeviklerde Türkiye'ye karşı şüphe uyandıracakı telaşı içerisine düşüldüğü görülmektedir. Çünkü bu hareket Bolşeviklerle ilişki kurmaya ve onlardan para ve silâh yardımı sağlamaya çalışan Anadolu için, Bolşevikler nezdinde şimdiye kadar yapılan girişimleri sonuçsuz bırakabilir ve Bolşeviklerin de Anadolu'daki bağımsızlık hareketine şüphe ile bakmasına, hatta aleyhinde tavır almasına sebep olabilirdi. Bu gelişmeleri kendileri için oldukça olumsuz olarak değerlendiren Kâzım Karabekir Paşa, Kurmay Başkanı Kâzım Bey'e (Nuri Paşanın eniştesi) şu emri verir:

"Derhal Nuri Paşaya yaz, eğer elindeki kuvvetlerle bana gelir ve yaptığı cinayetleri idrak ederse kurtulur. Aksi halde vatan aleyhinde düşmanlarımızla hareket ediyor cürmiyle suçlanmaktan kendini kimse kurtaramaz"³⁹.

Kâzım Karabekir Paşa, aynı zamanda Bakû'da bulunan ve Türk Komünist Fırkasının oluşumunda rol oynayarak Bolşeviklerle birlikte hareket eden Halil Paşaya da bir şifre telgraf çekerek, Nuri Paşa ve diğer bazı Türk subaylarının

---

1, D. 98, L. 11; *Yeni Dünya*, (Bakü), 28 Haziran 1920). Esarettten memlekete dönerken Bakü'daki olaylara şahit olan Mülazım Refet, Kâzım Karabekir Paşaya verdiği raporda şunları kaydetmektedir: "Azerbaycan ahalisinin Türkiye'ye, Türklere ihtiramı pek büyüktür. Bütün enzarları Anadolu'ya, Millet Meclisi'nedir. Hatta Bolşeviklerin bu kadar suhuletle ve bilâ-kayd u şart Azerbaycan'a girmelerine bu hissiyatın pek büyük dahli olmuştur. Halil Paşanın Azerbaycan hududuna yaklaşan Bolşevikleri iltizam eylediğini gören halk, Bolşeviklere hudutlarını açmıştır (*ATASE*, A. 1/4282, Kl. 586, D. 114/34, F. 90-1). Ayrıca bu konuda bkz. Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, İstanbul 1938, s. 182-202.

³⁷ 3 Mayıs'ta yayınlanan bu bildiri, aynı günlü Azerbaycan'da çıkan "Komünist" gazetesinde de birinci sayfadan okuyuculara sunulmuştur (*Komünist*, (Bakü), 3 Mayıs 1920). Bu bildirinin tam metni için Ek 1'e bakınız.

³⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 771.

³⁹ Karabekir, *a.g.e.*, s. 772.

Bolşeviklere karşı savaşmalarının her şeyi mahvedebileceğinden söz ederek, ondan şunu istemektedir:

“Bütün mesai ve arzularımız hilafına olan bu hâdisat-ı müessifeden dolayı Bolşevikler nezdinde hakkımızda şüphe ve tereddüt hâsıl olmamasını temin ve kendileriyle bir gün evvel birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi, nüfuz ve kuvvetinizi istimal buyurmanızı milletimizin mevcudiyet ve bekası namına istirham ederim, Paşam”⁴⁰.

Görüldüğü gibi Türk Komünist Fırkası elemanları Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi sürecinde Rus ve Azerbaycanlı Bolşeviklerle birlikte hareket etmiş ve aynı zamanda Gence ve Karabağ'da Bolşeviklere karşı isyan olaylarına katılan Nuri Paşa ve bazı Türk subaylarının sebep olduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için çaba harcamışlardır.

Aslında bütün bu faaliyetler, fırka elemanlarının Bolşeviklerle ideolojik birlikteliğinden değil, günün koşulları içerisinde Bolşeviklerin desteğini kazanmak ve Türkiye'deki emperyalist işgalcilere karşı Bolşeviklerle işbirliği yapmak isteğinden kaynaklanmaktaydı. Elbette ki içlerinden bir kısmı Bolşevik propagandalardan da etkilenmişlerdi. Ancak genel olarak bu ilişki, zorunlulukların ortaya çıkardığı bir durumdu. Bolşevik Ruslar tarafından aldatıldıklarını sonradan anlayacak olan bu fırka elemanları, gerçekte Bolşevikler tarafından kullanılmışlardı⁴¹. Nitekim bir süre sonra fırkanın tasfiye edilmesi de bunu doğrulamaktadır.

⁴⁰ Karabekir, *a.g.e.*, s. 774-775. Kâzım Karabekir Paşa, 3 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşaya çektiği telgrafta; Bolşeviklere karşı Gence ve Karabağ'daki olaylara katılan Nuri Paşa ve birçok Türk subayı hakkında ne yolda muamele tasavvur buyurduğunu soruyor ve bu durumun Bolşevik Ordusuyla ittisalimize mani olduğu, Bolşevik Ordusunu müşkil duruma düşürdüğünü ve Bolşeviklerde Türk subaylarına karşı bir itimatsızlık hissi uyandırılmasına sebep olduğunu belirterek, bu olaylara katılan Bahaeddin'in tutuklanarak divanı harbe verilmesini ve Nuri Paşanın da Erzurum'a getirilerek nezaret altında bulundurulmasını uygun gördüğünü kaydetmiştir (ATASE, A. 1/4282, Kl. 586, D. 115/35, F. 3-1).

Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşaya 5 Temmuz'da aşağıdaki cevabı vermiştir:
“Şark Cephesi Kumandanlığına

Bolşevikler aleyhine isyan çıkararak vaziyetinizi işkâl etmiş olan Bahaeddin ve Nuri Paşa hakkında iş'ar-ı âlileri vechile tevkif ve nezaret tatbiki muvafıktır.

BMM Reisi Mustafa Kemal”

(ATASE, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.3-1.)

⁴¹ Türkiye'ye yardım sağlamak gayesiyle Bolşeviklerle işbirliğine giren bu şahıslar, gerçekten de Bolşevik Ruslar tarafından aldatılarak kullanılmışlardır. Onlara Kızıl Ordunun Azerbaycan üzerinden Anadolu'nun imdadına koşacağı, Azerbaycan'ın istiklâline müdahale edilmeyeceği, Azerbaycan Ordusunun dağıtılmayarak, Azerbaycan halkının kendi geleceğini hiçbir baskı olmaksızın tespit etmek hakkına sahip olacağı konularında söz verilmesine karşın, Kızıl Ordu Bakû'ya girerek, yerleşmiş ve bir müddet sonra da ilk icraat

Türk Komünist Fırkasının oluşmasından bir süre sonra, fırkanın önde gelen simaları olan Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit Moskova'ya gönderilmişlerdir. Moskova'ya gidişin Kâzım Karabekir Paşadan alınan talimat üzerine gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır⁴². Bu yolculuğun amacı; Moskova'da Bolşevik liderlerle görüşerek, Anadolu'daki Millî Bağımsızlık Hareketine Sovyet Rusya'nın yardım yapmasını sağlamak için girişimlerde bulunmaktır. Nitekim Moskova'ya geldikten hemen sonra Fuat Sabit, "Anadolu hareketinin doğuşu ve gelişmesi" üzerine "Sovyetlere" "Bakû Türk Komünist Fırkası Vekili Doktor Fuat" imzalı bir rapor vermiş⁴³ ve Halil Paşa ile birlikte onlarla Anadolu'daki hareket adına görüşmelere başlamıştır.

Dr. Fuat Sabit, Bolşevik liderlerle yapılan ilk görüşmeler hakkında, 3 Haziran 1920 tarihinde 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey'e gönderdiği mektupta, Rusya'daki gelişmelerden ve burada yaptıkları faaliyetlerden ayrıntılı olarak söz etmektedir. Bu faaliyetler içerisinde elbette ki üzerinde önemle durulan konu, Sovyetlerin Anadolu hareketine ne şekilde yardım ve destekte bulunabileceği olmuştur. Fuat Sabit, Sovyet liderlerin bu konuda olumlu yaklaşımlarından bahsederek, ilk aşamada yaklaşık 1 milyon altın, 60 bin tüfek, her tüfek için üç bin mermi, yüz on iki top ve on ağır top miktarında yardım yapılması konusunda anlaştıklarını ifade etmektedir⁴⁴.

Dr. Fuad Sabit ile birlikte Moskova'da faaliyetlerde bulunan Halil Paşa da 4 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta; Bolşeviklerin yardımını temin etmek amacıyla Moskova'ya geldiklerinden bahisle, burada Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin, Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan, Kızıl Ordu Baş Kumandanı Kamenev ile görüştiklerini ve bu görüşmeler so-

---

olarak Azerbaycan ordu ve çeşitli müesseselerinde görevli olan Osmanlı Türk Subayları tespit edilerek, tutuklanmış ve bir kısmı idam edilmiştir. Azerbaycan'ın birçok bölgesinde olduğu gibi Bakû'da Bolşevik Ordusu tarafından yağmalar yapılmış ve sandalye, masaya kadar Azerbaycan'ın bütün serveti Moskova'ya taşınmaya başlamıştır. Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bakû'ya gönderilmiş olan Ömer Lütfi, buradan Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği raporda; Rusların, çoğusu milliyetçi olmak üzere Azerbaycan'da on beş bin İslâmî idam ettirdiğini, tutuklamaların hâlen devam etmekte olduğunu, Azerbaycan'da bulunan Türklerden iki subay ve üç neferin de idam edildiğini, hâlen Rusların Azerbaycan'dan birçok eşya taşıdıklarını ve taşımaya devam ettiklerini, evlerdeki sandalyelere varıncaya kadar Moskova'ya naklettiklerini ve Azerbaycan halkının Rusların idaresinden memnun olmadıklarını belirtmektedir (ATASE, A. 1/4283, Kl.614, D. 203/108, F. 15-2).

⁴² Fırka elemanlarından Süleyman Nuri, 3 Haziran 1920'de, Şuşa'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektupta; "Erzurum'dan (Kâzım Karabekir Paşadan) Yusuf Ziya vasıtasıyla gelen mektup üzerine Moskova'ya gitmek lazım geldi. Ve Doktor Fuat'ı Moskova'ya gönderdik" demektedir (ATASE, A. 1/4282, Kl. 586, D. 114/34, F. 87-2).

⁴³ Bu rapor sureti için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s.757-759.

⁴⁴ Karabekir, *a.g.e.*, s. 755-757.

nucunda Anadolu'ya yardım yapılması konusunda karar alındığını bildirmiştir. Halil Paşa Sovyetlerin yapacakları bu yardımın şimdilik gizli tutulmasını istediklerini belirterek, yapılacak yardımın miktarı ile ilgili olarak da şu bilgileri vermiştir:

“1- Nısfı altın olmak üzere iki milyon lira,

2- Üç kolordu için yirmi bini İngiliz, yirmi bini Rus, yirmi bini Japon olmak üzere cem'an altmış bin tüfek ile her tüfeğe iki-üç bin kadar fişek itâsı takarrür etti.

3- Yine üç kolorduya birer alay teşkil edilmek üzere üçer bataryalı üçer taburluk üç alay sahra topçusu için cem'an yüz sekiz İngiliz sahra topu bol cep-hane ile size verilecektir.

4- Ayrıca on iki topluk bir ağır topçu taburu olmak üzere mevcut İngiliz Obüslerinden (tahminen 10,5'luk) sevk olunacaktır”⁴⁵.

Kâzım Karabekir Paşa, 24 Haziran'da Halil Paşaya cevap olarak gönderdiği mektupta; Mustafa Kemal Paşaya göndermiş olduğu mektuptan dolayı teşekkür ettikten sonra para, silah ve cephaneye olan ihtiyaçtan söz ederek, bir an önce Anadolu ile Bolşeviklerin doğrudan temasının sağlanması için “Şark Yolu”nun açılması doğrultusunda çalışmalarını yoğunlaştırmalarını Halil Paşadan istemekte, ayrıca Nuri Paşa olayından dolayı üzüntülerini bildirerek Bolşevikler nezdinde şüphe ve tereddütün oluşmaması için azamî gayret göstermelerini istirham etmektedir⁴⁶.

Yine Kâzım Karabekir Paşa, 23 Temmuz 1920 tarihinde Halil Paşaya gönderdiği ”Yoldaş Halil Paşaya” başlıklı ikinci yazısında Bolşevikler nezdinde yapacakları girişimler konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁴⁷

Halil Paşa, Moskova'dan ayrıldıktan hemen sonra bir sureti Mustafa Kemal Paşaya iletmek üzere Kâzım Karabekir Paşaya “Yoldaş Halil” imzasıyla yazdığı 3 Ağustos 1920 tarihli mektupta; bir Bolşevik heyetle Anadolu'ya gelmek üzere yola çıktığını, yanlarında Moskova ile haberleşmeyi temin edecek bir telsiz-telgraf istasyonu TBMM emrine bir otomobil, altı sandık içerisinde yaklaşık beş yüz kilo ağırlığında altın olduğunu bildirmekte ve Bolşevik liderlerle görüşmeleriyle Kafkasya'daki durum hakkında bilgiler vermektedir⁴⁸.

Türk Komünist Fırkası temsilcileri Halil Paşa ve Doktor Fuat Sabit vasıtasıyla Bolşeviklerle yapılan görüşmeler sonucu sağlanan bu yardım, Halil Paşa

⁴⁵ Karabekir, *a.g.e.*, s. 765-766.

⁴⁶ Karabekir, *a.g.e.*, s. 774-775.

⁴⁷ Karabekir, *a.g.e.*, s. 786.

⁴⁸ Oldukça ilginç olan bu mektubun tam metni için bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 799-801.

tarafından Nahçıvan yolu ile Türkiye'ye getirilerek, Karaköse (Ağrı)'de Şark Cephesi Kurmay Başkanı Kâzım (Orbay) Bey'e teslim edilmiştir⁴⁹. Aynı zamanda Halil Paşa ile, Upmal Angarski başkanlığındaki Sovyet Heyeti de Anadolu'ya gelmiştir⁵⁰. Kâzım Bey, Sovyet Heyeti ve Halil Paşadan teslim aldığı altınlarla birlikte Erzurum'a gelmiştir. Erzurum'da, hastanede bulunan kantarlarda Kâzım Karabekir Paşa tarafından bu altınlar tartıldıktan sonra, iki yüz kilosu Erzurum'da bırakılmış ve geri kalanı Sovyet Heyeti ile birlikte Ankara'ya gönderilmiştir⁵¹.

Görüldüğü üzere, Sovyet Rusya ile ilk önemli temaslar, Bakû'da kurulan Türk Komünist Fırkası adıyla hareket eden Halil Paşa ve Doktor Fuat Sabit vasıtasıyla sağlandığı gibi, yine ilk önemli miktarda maddî yardım da bu sayede Anadolu'ya getirilmiş ve ilk resmî Sovyet Heyeti de yine bu vasıtaçılıkla Ankara'ya ulaşmıştır.

Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra bir süre için etkili bir teşkilât hâline gelen Türk Komünist Fırkası, varlığını Mustafa Suphi'nin Bakû'ya geleceği, Moskova'da kurduğu Türkiye Komünist Teşkilâtı'nı burada yeniden yapılandırmasına kadar sürdürmüştür. Şöyle ki; bu dönemde, Taşkent'te teşkilâtlanma çalışmalarını sürdüren Mustafa Suphi, Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulması üzerine, çalışmalarını Türkiye'ye daha yakın bir bölgede yürütmek amacıyla⁵², 6 Mayıs 1920'de, Taşkent'ten ayrılarak, 27 Mayıs 1920'de Bakû'ya geldi⁵³.

Mustafa Suphi ve ekibi, Bakû'ya gelir gelmez Azerbaycan Sovyet hükûmeti ve Komünist Partisi ile ilişkilere girmiş ve teşkilâtlanma çalışmalarına bunların büyük desteğini alarak başlamıştı⁵⁴. Bütün çalışmalarını Rus Komünist Partisi Merkez Komitesinin emir ve yönlendirmesi ile yapan Mustafa Suphi⁵⁵, Bakû'daki Türk Komünist Fırkası ile de münasebete girmişti⁵⁶. Hatta

⁴⁹ Halil Paşa, *a.g.e.*, s. 335; İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Nahçıvan(1918-1921)*, Ankara 2001, s. 374.

⁵⁰ Upmal Angarski, Sovyet Rusya Hükümeti'nin Anadolu'ya gönderdiği ilk resmî temsilcidir (G. V. Çiçerin, *Stati i Reçi po Vaprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskova 1961, s. 192).

⁵¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 842.

⁵² *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.

⁵³ *Azerb. Cum. SPİHA*, F. 1, Op. 1, D. 98, L. 11; *TKF'nın Birinci Kongresi*, s. 26.

⁵⁴ *Azerb. Cum. SPİHA*, F. 1, Op. 1, D. 98, L. 11; *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.

⁵⁵ Mustafa Suphi, 27 Haziran 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesine teşkilat çalışmaları ile ilgili olarak sunduğu raporda, "Rus Komünist Partisi ve RSFSR yetkili organları Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Bürosuna, Türkiye İnkılâp Proletaryasının merkezi organı gibi, talimatlar verdiler ve onu koordine ettiler" şeklinde yazmaktadır (*Azerb. Cum.SPİHA*, F. 1, Op. 1, D. 98, L. 6-7).

⁵⁶ *Azerb. Cum. SPİHA*, F. 1, Op. 1, D. 98, L. 11; *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.

Mustafa Suphi'nin ilk başta bunlarla birlikte çalışmaya başladığı ve Türk Komünist Fırkasının yayın organı olan “Yeni Yol” gazetesinde makaleler yazdığı da görülmektedir⁵⁷.

Ancak Mustafa Suphi, kısa bir sürede bu partinin komünistlikle ilgisi olmadığını görmüş ve Türk Komünist Fırkası'nın bir kısım elemanlarını, kendi ifadesi ile fırka içerisindeki İttihatçıları tasfiye ederek teşkilâtı ele geçirmiş ve Bakû'da yeniden yapılandırmaya çalıştığı kendi teşkilâtına katmıştır. 12 Haziran 1920'de, Merkezî Büroya yazdığı bir raporda, Mustafa Suphi şunları kaydetmektedir⁵⁸:

“Azerbaycan İnkılâbı'na bilfiil iştirakiyle inkılâptan sonra Bakû'da teşkil edilmek istenilen Türkiye Komünist Fırkasıyla münasebete girilmiş ve umumiyetle faaliyetleri tedkik ve teftiş edilmiştir. Neticede Bakû'da teşekkül eden bu fırka azalarının ekseriyetle fırka, usûl ve nizâmatına pek muvafık olmadığı görülmüş, daha doğrusu esasen fırkanın daha teşekkül etmediği anlaşılmıştır. Binaenaleyh “Kafkasya Kraykom”u tarafından esaslı beş âzâ, Hey'et-i Seferiye'nin iki üç defa vaki olan içtimâî neticesinde fırkaya hakikî âzâ olarak tanıyıp, onlarla beraber teşrikimesâiye karar verilerek Bakû Türkiye İştirakiyün Fırkası yeniden teşekkül etmiştir.”

28 Haziran 1920 tarihli Yeni Dünya Gazetesi'nde de şöyle deniliyordu⁵⁹:

“Türkistan Şûrâlar hükûmetinin Merkezi olan Taşkent Şehri'nde teşekkül eden Komünist Heyeti Seferiyesi inkılâbın Türkiye hudutlarına yakınlaşması üzerine faaliyetini tevsi' etmek üzere Taşkent'ten Bakû'ya geldi. Bunlar arasında Türkiye Komünist Şubesi de vardı. Heyet-i Seferiye Azerbaycan İnkılâbı'na bilfiil iştirak etmiş olan bu şubenin teşkilâtlarını tetkik etmiş ve bunun müttehas usule muvafık olmadığını görmüştür. Faaliyete germi verip, Türkiye dahilinde Şûrâlar hükûmeti tesisi yolunu hazırlamak için mevcut teşkilâtı tenşik ve tevhid ederek “Bakû Türkiye İştirâkiyün Komitesi” adıyla faaliyet merkezi kuruldu.”

Kısacası Mustafa Suphi, İttihatçıları tasfiye ederek⁶⁰, Bakû'daki teşkilâtı tamamen ele geçirmiştir. Rus Komünist Partisi ve Azerbaycan Komünist Parti

⁵⁷ 7 Haziran 1920 tarihli Yeni Yol Gazetesindeki baş makale, “Zulme Karşı İttifak” başlığı ile Mustafa Suphi tarafından kaleme alınmıştır (*Yeni Yol*, 7 Haziran 1920).

⁵⁸ *Azerb. Cum. SPİHA*, F. 1, Op. 1, D. 98, L. 11.

⁵⁹ *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.

⁶⁰ Mustafa Suphi'nin bu tasfiye işleminde çok itinalı davranmadığı anlaşılmaktadır. Zira İttihatçılardan Küçük Talat, 8 Eylül 1920'de Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, bu konuya da değinmekte ve kendisinin tam manasıyla teşkilattan tecrit edilmediğini ve teşkilâtın telif ve tercüme şubesini yönetmekte olduğunu şu şekilde belirtmektedir: “...İnkılâptan

ve hükûmetinin desteği ve direktifleri doğrultusunda hareket ettiği için, bu tasfiye işleminde zorluk çekmemiştir. Ayrıca Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit gibi bu fırkanın önde gelen şahsiyetlerinin Bakû'dan Moskova'ya gitmiş olmaları da⁶¹, fırkanın kolaylıkla Mustafa Suphi'nin eline geçmesine yardımcı olmuştur.

Mustafa Suphi, İttihatçıları partiden tasfiye etmeden önce, bu partide bulunan gençleri kazanmaya çalışmış ve bu işte de hayli başarılı olmuştur. Suphi, Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'ne sunduğu layihasında bu durumu şöyle anlatmaktadır⁶²:

“Bakû'da evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk komite veya fırkası lağv ve yeni esaslarda tesis olundu. Bu hususta biraz tevakkufa ihtiyaç var. Bir müddetten beri Anadolu kıyam hareketini İnkılâpçı Rusya ile birleştirmek Azerbaycan Şûrâlar Hükümetini tesis etmek maksadıyla Kafkas ülkesi Bolşevik Komitesi ile beraber çalışan arkadaşlar evvelâ bir Türk Komünist gruppası son vakitlerde ise Türk Komünist Fırkası vücuda getirerek, Merkez Komitelelerini intihap etmişler ve buraya İttihat ve Terakki hükümeti ve harp zamanında büyük roller oynamış bazı kimseler idhal edilmişti.

“Yakın mazileri memleketin son harp felaketleriyle alâkadar olan bu zatlarla amele ve rençber fırkasını, tesis ve temsil gayr-i tabii idi. Onun için bu teşkilâtın ilgasında tereddüt olunmayarak, eskiden beri Azerbaycan Komünistleriyle beraber çalışmış olan bazı Komünist arkadaşların Rusya ve Türkistan'dan gelenlere ilâvesiyle vücuda gelen gruppâ Bakû teşkilâtına esas olarak kabul edilip ve bu gruptan Türkiye Teşkilâtının Bakû şubesi vücuda getirildi ve bu şube Bakû Komitesine ilhak olundu.”

Kongrede, Mustafa Suphi'nin bu sözlerine karşı Yoldaş Yakup şu çıkışı yapmıştır⁶³:

---

evvel komünistlerle teşrik-i mesaiye karar vermiş ve teşkil edilen seksiyonda bir mevki almıştım. Moskova'da bunu size Halil Paşa anlatmıştır. Fakat bir müddet sonra sebepsiz pirenlenelerin ve bilhassa bizim bazı akli bozuk komünist taslağı Türk Yoldaşların el altından teşvikatıyla biraz kenara çekilmek mecburiyeti hâsıl oldu. Mamafih Türkiye teşkilâtının telif ve tercüme şubesini idare ediyorum. Bence lazım gelen kitapları meydana getirdim. Mustafa Suphi ile kısmen eski aşinalık, kısmen bazı yoldaşların bana hürmet ve itimadı şöyle böyle faaliyette bulunmak imkânını veriyor” (Hüseyin Cahit Yalçın, “Tarihi Mektuplar”, *Tanin*, 22 Şubat 1945, Tefrika 135).

⁶¹ Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit, Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasından bir müddet sonra Bakû'dan ayrılarak Moskova'ya gitmişlerdir. Süleyman Nuri, 3 Haziran 1920'de, Şuşa'dan Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği mektupta, “Erzurum'dan (Kâzım Karabekir Paşa'dan), Yusuf Ziya vasıtasıyla gelen mektup üzerine Moskova'ya gitmek lazım geldi. Ve Doktor Fuat'ı Moskova'ya gönderdik” demektedir (*ATASE*, A. 1/4282, Kl. 586, D. 114/34, F. 87-2).

⁶² *TKF'nin Birinci Kongresi*, s. 26-27.

⁶³ *TKF'nin Birinci Kongresi*, s. 36-37.

“Suphi Yoldaş dediler ki, Türkiye Teşkilâtı Merkezi'nin Bakû'ya nakledildiği zaman da Bakû'daki gruba arasında Komünist olmayacak birtakım adamlar da bulunduğundan tasfiye ve ıslah edilmiştir. Evet arkadaşlar, bunlar bilerek, maahâzâ teşkilâtın boşluklarını doldurmak maksadıyla alınmıştı. Başka hiçbir fikre müstenid değildi. Fakat o grup hiçbir tehditten yılmayarak azimle çalışmıştı. Bu tavzih edilsin”.

Yakup'un bu konuşması üzerine Mustafa Suphi, Kongre'de tekrar söz alarak, bir yanlış anlama olduğunu belirtmiş ve “Biz bu grubun mühim roller oynadığını biliyor ve her zaman takdir ediyoruz. Fakat teşkilâtımız Türkistan'dan buraya geldiği zaman grup içerisindeki vaktiyle cihangirlik siyasetine hâdim olmuş şahısları tasfiyeye lüzum görmüştü. Mamafih içtimaî inkılâp yolunda fedakârlık gösteren ve eskiden beri başka sıfatla meşhur olmayan Yakup, Süleyman Nuri, Hilmi Yoldaşları bizim safa aldık” demiştir⁶⁴.

Yukarıdaki konuşmadan da açıkça anlaşılacağı gibi, Mustafa Suphi Türk Komünist Fırkası içerisinde ayıklama yaparak, Yakup, Süleyman Nuri, Salih Zeki, Hilmi gibi komünistleri Türkiye Komünist Teşkilâtına alırken, İttihatçı olarak bilinen bir kısım kişileri tasfiye ederek, bu partiye de son vermiştir.

Bu şekilde 1920 yazında ortadan kaldırılan Türk Komünist Fırkası, aslında “ideolojik” esaslarda kurulmuş bir teşkilât değildi. Fırkanın mensupları içerisinde “Bolşevik” fikir ve propagandalardan etkilenmiş bir kısım kişiler bulunsada, fırkanın gerçek amacı; Türkiye'deki “Milli Bağımsızlık Hareketi”ne her ne suretle olursa olsun yardım sağlamaktı. Bu nedenle Bolşeviklerle ilişki kurarak, Kafkasya'da İngilizlere karşı onlarla birlikte çalışmışlar ve Azerbaycan'da İngiliz yanlısı olarak gördükleri Müsavat hükümetinin düşürülmesi ve burada Bolşevik idarenin kurulmasında Rus ve Azerbaycanlı Bolşeviklere yardımcı olmuşlardı.

Türk Komünist Fırkasının tüzük ve programına dair elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır. Ancak gerçek bir “Bolşevik” teşkilâtın ziyade, Anadolu'daki hareket ile Bolşevikler arasında ilişki kurmak ve onların yardım ve desteğini sağlamak için oluşturulmuş “paravan” bir kuruluş niteliğindedir. Bir kısım eski “İttihat ve Terakki” mensuplarının fırka içerisinde yer alması, hatta lider kadrosunu oluşturmaları, bu fırkanın “İttihatçı Türk Komünist Fırkası” olarak algılanmasına sebep olmuştur. Nitekim Mustafa Suphi de fırkanın bu yönü üzerinde durmuş ve bu teşkilâtta İttihatçıları tasfiye etmeye çalışmıştı. Mustafa Suphi'nin Türk Komünist Fırkası içerisinde yer alan İttihatçılara karşı düşmanca yaklaşımı, bu dönemde Kafkasya'da ve Rusya'da Mus-

⁶⁴ *TKF'nin Birinci Kongresi*, s. 37.

tafa Suphi-İttihatçı mücadelesini başlatmıştır. 1920 Eylül ayında yapılan Bakù Kongrelerinde açıktan açığa ortaya çıkan bu mücadele, muhtemelen 28/29 Ocak 1921'deki Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürölmeleri sonucunu hazırlamıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki 5-6 ay gibi kısa bir süre hayatını devam ettiren Türk Komünist Fırkası, Anadolu'daki Milli Bağımsızlık Hareketi ile Bolşevikler arasında ilişki kurmak ve onların bu harekete yardım ve desteklerini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bolşeviklerle ilk ilişkilerin kurulması ve ilk yardımların alınmasında önemli rol oynayan bu fırka, 1920 yazında Mustafa Suphi tarafından ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu şekilde fırkanın faaliyetleri sona erse de, Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit, Baha Sait gibi fırkanın önde gelen şahsiyetleri Rusya'da faaliyetlerine devam edecekler ve bir süre daha Bolşeviklerle TBMM Hükümeti arasındaki ilişkilerde rol oynayacaklardır. Bu durum TBMM Hükümeti'nin kendi resmî temsilcilerini Bakù ve Moskova'da görevlendirmesine kadar devam edecektir.

EK-I.

“Türkiye Komünist (Bolşevikleri) Tarafından Azerbaycan Halkına
Yoldaşlar!

Biliyorsunuz ki, Antant Devletleri eski zamanlardan beri Türk ve Şark âleminin en insafsız düşmanıdır. Çünkü Antant siyasetinin başında bulunanlar Türk ve Müslümanları insanlık ve medeniyette ve her türlü hukukta kendinden aşağı tutmaya çalışmış ve hatta bugün Türk, Müslümanlar ve Şark âlemini yüzlerce yıl evvel kanlı pençesine almış ve kanını emerek büyümüş ve kuvvetlenmiştir. Şark Milletleri ise buna karşı maddî ve manevî varlığını korumak için her zaman ve her yerde yiğitçe çarpışmaktan geri kalmamış ve insanlığı acıklandıran muvazenesizlikleri hak yoluna düzelterek büyük tedbirler yapmıştır. Demek ki bizim dünkü ve bugünkü davalarımız hayat ve namusumuzla beraber bütün insanlığı kurtarmak ihtiyaç ve vazifesinden doğmuştur. Bu tarihin inkâr edemeyeceği bir hakikattir.

“Bir de bugüne bakalım; İstanbul, İzmir, Zengezur, Nahçıvan, Karabağ, Adana, Mısır, Irak, Maraş Türk ve Arap mazlumlarının feryadı hâlâ kulaklarımızdadır. Antanta'nın bir şiarı var: Özünün yapamadığını birtakım küçük ve masum milletlerin zihnini ve iradesini türlü desiselerle çalarak yaptırmaktır. Hiç yoktan sunî ve kirlî sebepler yaratarak onları birbirine düşürüp boğuşturur ve ortadaki lokmayı neticede kendisi yutar.

“Bu İngilizlerin ve bütün emperyalistlerin ananevi siyasetleridir. Bu devletler Şarkın ve bilhassa Müslüman ve Türk'ün hâlâ dahi geçmişinden daha azgın ve kudurmuş hasm-ı ca'lidir, hasm-ı şeref ve namusudur. Bunu da pekâlâ bilirsiniz. Şark âlemine emperyalizm şeklinde gelen bu guldur (eşkiya) tahakkümünün reaksiyonu yine bilirsiniz ki komünizmi doğurdu. Haklı ve kuvvetli olan bu yeni fikrin hedefi tahakkümü yıkmak olduğuna göre, biz Türk ve Müslümanlar da aynı felakette Rus inkılâpçılarıyla biriz. Demek ki komünistler bizim müttefikimizdir.

“Daha uzun söylemeye lüzum görmediğimiz bu zulm önünde Azerbaycan siyaseti, ne olmalı idi? İngiliz parmağının işaretiyle yürümek değil, şüphesiz ki, varlığı için çarpışmak olmalı idi. Hayıf ki, İngilizci siyasalar yalnız Azerbaycan'ın değil, bütün Türk ve Şark âleminin zararına olarak yalancı istiklâl perdesi dalında Azerbaycan'ı Antanta'ya esir bir hizmetkâr haline getirdiler. Bu siyasetin neticesi ne olacaktı?

“Memleket için felaket ve büyük siyasetçileri için iflas ve sükut...!

“Siyasiler döze dursunlar (ses çıkarmasınlar), fakat biz Türkiye Komünistleri boş ve sonu müthiş bir uçuruma yuvarlanmakta olan masum öz kardeşlerinin acıklı hâline seyirci kalamazdık.

“Binaenaleyh biz Türkiye Komünistleri selameti Azerbaycan'ın en faaliyetli halaskârları olan Azerbaycan Türk Komünist yoldaşlarımızla el ele verip daha sıkı çalışmakta gördük. Fırkamız şu maksatlara doğru yürüdü.

1-İnkılâp Ordusunun Azeri toprağına güçle değil, dostlukla girmesi.

2-Yanlış götürülmekte olan Azerbaycan siyasetinin umum şark siyasetinin ta-bîi ve makul istikâmetine verilmesi.

3-Azerinin ıstırabını daima duymuş olan Türkiye inkılâpçılarının Rusya ve Azerbaycan inkılâpçılarıyla muvâsala ve tesanüdü.

“Hamdolsun ki, ilk iki maksada erişildi. Üçüncüsünün de husulü için çalış-makta devam edeceğiz. Ve bu hususta en ziyade Azerbaycan halkının kabiliyet ve kifayetine güvenmekteyiz.

“Arkadaşlar! Biz Türk komünistleri Azerbaycan inkılâbına iştirak ettik. Bu nurlu inkılâbın tarih huzurundaki kıymet ve ehemmiyetinin derecesini biliriz. Bütün hareketlerimizi bu bilgiye göre tanzim etmekteyiz.

“Kardaşlar! Hatırınızdadır ki, İngiliz siyasetçileri ve hampaları daha dün Rusya Şûrâ Cumhuriyetinin Azerbaycan istiklâlini tanımayacaklarını propaganda ederek, birçok safdilleri kandırmaya çalışıyorlardı. Bu propagandayı yapanlar “halkın mukadderatını yine o halkın ihtiyarına bırakan” komünizm akidesini anlamayanlardır. Bu hakikat bugün sabit olmuş ve Rusya Şûrâlar Cumhuriyeti istiklâlimizi tanımıştır. Ve bundan böyle de Azerbaycan Şûrâ İçtimâî Cumhuriyeti müstakil kalacaktır.

“Halkın bundan şüpheye düşmesine mahal yoktur. Şu kadar ki, Sovyet Cum-huriyeti halk idaresi olduğuna göre, bunu halkın sahiplenmesi ve komünist partiyasına derin bir samimiyet ve dört el ile sarılması ve komünist fırkasına res-men girerek içinde çalışması ve bütün ihtiyaratı bu suretle zahmetkeş ve kentli halkın öz elinde bulundurması lâzımdır. Yoksa halk kendi hakkı olan bu işe seyirci ve yabancı kalır da, memleketi korumayı deruhte eden halaskârları yalnızlık ve azlıkta bırakırsa, aks-ül inkılâpçı ve istemediğiniz müfsidler sizin yerinizi tutup ekseriyet ve kuvvet taparak sizi kârda bırakmaktan ve ihtiyaratı bile öz kirli elle-riyle alıp hukukunuzu çiğnemekten ve yüzlerle yıl mücadelelerle elde edilen bu saadetli nimeti elinizden çalmaktan çekinmediler.

“Binaenaleyh Yoldaşlar, Arkadaşlar! İnkılâbın hakikatine ve tefrike iman ediniz! İnkılâbı benimseyiniz! Öz varlığınız olan İçtimâî Şura Cumhuriyetinize sadık kalınız! Bed adamların ve desais-i tehlikelerin propagandalarına kulak ver-meyiniz! Biz sizin aklınızı bu hususlarda daima ışıklandıracağız. Beyannamelerle, konferanslarla yığıncaqlarla (toplantılarla) sizi düşündürmeğe çalışacağız! Başa düşmek (anlamak) isterseniz her yığıncağa koşmalısınız. Eğer şüpheniz ve endişe-niz var ise orada sorarsınız. Küçe (sokak) kahvelerinde, eğlence yerlerinde danış-

makla hakikati tapmazsınız (bulamazsınız). Biliyorsunuz ki, iki sene evvelki mart felaketiniz işi başa düşmemenizden ve sizi kemal-i samimiyetle başa düşürecek başçılarınız olmadığından ve onların da pek azlıkta kalıp sözlerini size işittiremediklerinden ileri gelmiştir.

“Arkadaşlar! Bu fikrin ve bu türlü cereyanın başa düşürülmesi (anlaşılması) özünü idare hakkının hakiki halk kuvvetini teşkil eden fehle ve kentli (köylü) çalışkan ve dinç insanların eline tamamıyla geçmesi için az bir müddet kâfidir. Bir kaç gününüzü ve birkaç saatinizi bu işe feda etmekten katiiyen çekinmeyiniz.

“Bir daha söylüyoruz; En balaca yığıncağ işaretine yediden yetmişe kadar koşunuz! Dinleyiniz! Düşününüz! Halâs bundadır. Bu yolda kardeş birliğiyle yürüyünüz! Unutmayınız ki, yalanlara ve yalancılara kapılmak pek tehlikeli olacaktır.

“Yaşasın Müstakil Azerbaycan Şûrâ İçtimâî Cumhuriyeti!

“Yaşasın şarkın ve bütün insanlığın kurtulması için kan döken Kızıl Ordular ve Şûrâlar Cumhuriyeti! Yaşasın Anadolu Kızıl Türk Orduları!

30 Nisan 1920

Türk Komünist Fırkası”

(Kommünist, (Bakû), 3 Mayıs 1920).

“A POLITICAL ORGANIZATION WHICH WAS FORMED TOWARDS ESTABLISHING RELATIONS
WITH THE BOLSHEVIKS: TURKISH COMMUNIST PARTY (BAKÛ-1920)”

Abstract

Turkish Communist Party was organized in 1920 in Baku by a group of Turkish officers and war prisoners under the leadership of Halil Pasha (Kut), Baha Sait and Dr. Fuat Sabit in order to get in touch with the Bolsheviks and to provide support for the National Defense Movement in Anatolia. The organization carried on its activities for a few months and, at the same time, published a newspaper named “Yeni Yol (New Path)” in Baku. The party played an important role in establishing good relationship with the Bolsheviks and helped to provide weapon and financial help for the Turkish national forces, but later it was dismissed by Mustafa Suphi, who had moved his own organization to Baku.

Keywords

Turkish Communist Party, Halil Pasha (Kut), Bolsheviks, Yeni Yol (New Path), Dr. Fuat Sabit, Mustafa Suphi, Baku.

